

**Nieuwsbrief
nr. 6 / 2022**

Beste Vrienden van St. Gerlach,

Bij gelegenheid van het hoogfeest van Maria Tenhemelopneming (15 augustus 2022) ontvangt u deze zesde nieuwsbrief van de Vrienden van St. Gerlach. We bestaan nu als stichting Vrienden van St. Gerlach een jaar en het is in dat jaar gelukt om enkele tientallen Vrienden te werven. Dat geeft moed om verder te werken aan onze doelstellingen, waaronder de bevordering van de devotie tot St. Gerlach en de instandhouding van zijn heiligdom in Houthem.

De devotie tot St. Gerlach is bij boeren in het heuvelland te zien aan de zakjes die in schuren hangen met zand dat afkomstig is van bij zijn graf in Houthem. Ze vertrouwen zo op de voorspraak van St. Gerlach voor bescherming tegen veeziekten. Rond het hoogfeest van Maria Tenhemelopneming komt daar (zeker in het Zuid-Limburgse heuvelland) in deze zomerdagen een veldboeket (de 'kroetwusj') naast te hangen. Dat gebeurt in de tijd waarin de graanoogst van de velden is gehaald en de vruchten (kersen, pruimen, bessen) zijn geplukt en in vlaaien zijn verwerkt. De Schepper wordt met de kroetwusj bedankt voor deze goede gaven van de natuur. De hoge zomer gaat vaak gepaard met donderend onweer. De kracht van de natuur kan groot zijn, zo hebben we vorig jaar met de overstromingen en dit jaar met de voortdurende hitte ervaren. Het is zaak om in evenwicht met de Schepping te leven en haar niet te tarten, zodat we natuurrampen niet over onszelf afroepen. U denkt misschien dat het bij de kroetwusj en bij het zand van bij het graf van St. Gerlach louter om bijgeloof gaat, maar deze tijden van besmettelijke ziekten en klimaatcrisis doen ons beseffen hoe belangrijk een levenswijze in harmonie met natuur en haar Schepper is. We zijn daarvan nu niet minder afhankelijk dan in tijden dat boeren daarvoor nog massaal het graf van St. Gerlach bezochten.

Met deze zomerse nieuwsbrief herinneren wij u verder aan de in het heiligdom in St. Gerlach **tot 7 september a.s.** lopende tentoonstelling Buen Camino!, waarover ook al in de vorige nieuwsbrief werd geschreven, de tocht naar het graf van St. Servaas op 27 augustus a.s., waarbij we namens de Vrienden in Maastricht voor vlaai zullen zorgen, en onze tweede Vriendenbijeenkomst op 25 september 2022 om 11 uur in Houthem naar aanleiding van de tentoonstelling over en de uitgave van de veertig Middeleeuwse oorkonden van St. Gerlach. Hopelijk zien we elkaar weer op 25 september a.s. of allicht al eerder bij de tocht naar het graf van St. Servaas.

het bestuur van Vrienden van St. Gerlach,

Maurice Essers, Jos Lodewick en Hella Binnendijk

Voorwoord

een nieuw schooljaar met Sint Gerlach

Sinds september 2021 woon ik in het eeuwenoude abdijcomplex van Rolduc te Kerkrade. Als staflid en docent voor het Nieuwe Testament mag ik deel uitmaken van de seminarie-gemeenschap. Een van de vaste programmapunten is het wekelijkse rozenkransgebed in de crypte van Rolduc, voorgebeden door een van de priesterstudenten. Tijdens dit gebed valt stevast mijn oog op het linker glas-in-loodraam, waarop onze geliefde Sint Gerlach is afgebeeld (zie de afbeelding rechts).

In de scène is te zien hoe de heilige is neergeknield om zijn biecht te spreken bij abt Erpo van Rolduc (1141-1178 n.Chr.). Met zijn opgeheven rechterhand schenkt de monnik hem de absolutie. Gerlachus was zich bewust van zijn fouten en tekorten. Hij had dan wel zijn roemruchte leven als ridder achter zich gelaten en zich als kluizenaar volledig toegewijd aan God, toch bleef Gerlachus stevast Gods vergeving vragen in het Sacrament van boete en verzoening. Het streven naar heiligheid gaat immers met vallen en opstaan. Het is telkens een opnieuw beginnen in de kracht van Gods vergeving en barmhartigheid.

Zo maakte Gerlachus iedere zaterdag op weg naar Maria in Aachen de balans op in zijn leven. Wat ging afgelopen week goed en wat minder goed? Waar heb ik de plank misgeslagen, mensen te kort gedaan of God te weinig aandacht gegeven? Deze traditie van Sint Gerlach mag ons inspireren om ons eigen leven van tijd tot tijd tegen het licht te houden.

Zeker na een vakantieperiode is dit zinvol. We hebben allemaal even wat gas kunnen terugnemen. We mochten genieten van zonnige momenten met familie en vrienden. We konden even afschakelen van de dagelijkse stress van het werk, de studie, van het verenigingsleven om energie op te doen voor het nieuwe schooljaar, dat nu open voor ons ligt.

Alles start immers weer op: de school, de voetbalwedstrijden, de repetities van de harmonie, de communieles, het seminarieleven. Gerlachus geeft ons het advies om niet klakkeloos alles te kopiëren van het voorbije schooljaar, maar even een pas op de plaats te maken. We mogen ons afvragen: Ga ik alles weer precies zo doen zoals in de voorbije periode of ga ik het anders aanpakken? Ga ik misschien activiteiten schrappen en nieuwe uitdagingen ondernemen of kan ik terugkijkend stellen, dat ik zo gelukkig en tevreden ben en op deze weg kan voortgaan?

Zo helpt de heilige van het Geuldal ons om ons leven weloverwogen te leven. Zijn wekelijkse biechtgesprek op Rolduc spoort ons aan om geregeld schoon schip te maken en ons opnieuw te binden aan familieleden, vrienden, activiteiten, goede werken en aan God. Moge de voorspraak van Sint Gerlach ons ondersteunen en begeleiden op onze persoonlijke weg naar heiligheid. En wie weet, worden wijzelf ooit vereeuwigd in een glas-in-loodraam zoals Gerlachus...

Roderick van Attekum, priester en vriend van Sint Gerlach

DE OUDSTE OORKONDEN VAN HET KLOOSTER ST. GERLACH WORDEN PUBLIEK

Er zijn nog zo'n 450 oude Limburgse oorkonden van vóór 1300, waarvan 40 exemplaren behoren tot de collectie van het voormalig adellijke Norbertinessenklooster van St. Gerlach. Ze zijn vaak de vroegste en enige informatiebron met een zeer gevarieerde inhoud en ze verschaffen ons kennis en inzicht over de wereld van toen. Echt interessant om daar eens in te duiken.

Vanwege hun kwetsbaarheid liggen ze in archieven opgeborgen. Ze zijn bovendien zonder kennis van de gebruikte taal en het oude schrift slechts voor enkelen leesbaar. Dat gaat veranderen. Ze worden vertaald en in het Nederlands toegelicht. In gedrukte oorkondenboeken, tentoonstellingen en via een eigen website, genaamd www.waarvanakte.eu, die op 19 september 2022 door gouverneur Roemer zal worden gelanceerd op Château St. Gerlach. Dan wordt ook het eerste gedrukte oorkondenboek met de 40 oudste oorkonden van St. Gerlach aan hem overhandigd. Tegelijk zal er een tentoonstelling zijn van enkele originele oorkonden in de schatkamer van St. Gerlach. Die tentoonstelling kan maar kort duren vanwege de kwetsbaarheid van de oorkonden en loopt tot eind september. Een exemplaar van het boek waarin de oorkonden van St. Gerlach zijn opgenomen, kan bij de receptie van het heiligdom worden gekocht.

RONDLEIDING VOOR DE VRIENDEN VAN ST. GERLACH

25 SEPTEMBER 2022 OM 11 UUR IN HOUTHEM

Op zondag 25 september 2022 is er in het heiligdom in Houthem (Onderste straat 1) om 11 uur voor de Vrienden van St. Gerlach en vrijwilligers van de parochie St. Gerlach een door de Vrienden van St. Gerlach aangeboden rondleiding langs de oorkonden met een door de parochie aangeboden borrel.

Programma (liefst vooraf opgeven via jlodewick@t-mobilethuis.nl)

9.30 uur: H. Mis

11.15 uur: presentatie/film

11 uur: Welkom voor Vrienden en vrijwilligers + koffie/thee

11.45 uur: vrij bezoek oorkonden

HET SPEURWERK NAAR EN DE KOMENDE ONTSLUITING VAN DE MIDDELEEUWSE OORKONDEN VAN HET KLOOSTER SINT GERLACH

interview met Geertrui Van Synghel¹

Geertrui, kun je jezelf aan de Vrienden van St. Gerlach voorstellen en uitleggen hoe je in de oorkondeleer terecht bent gekomen?

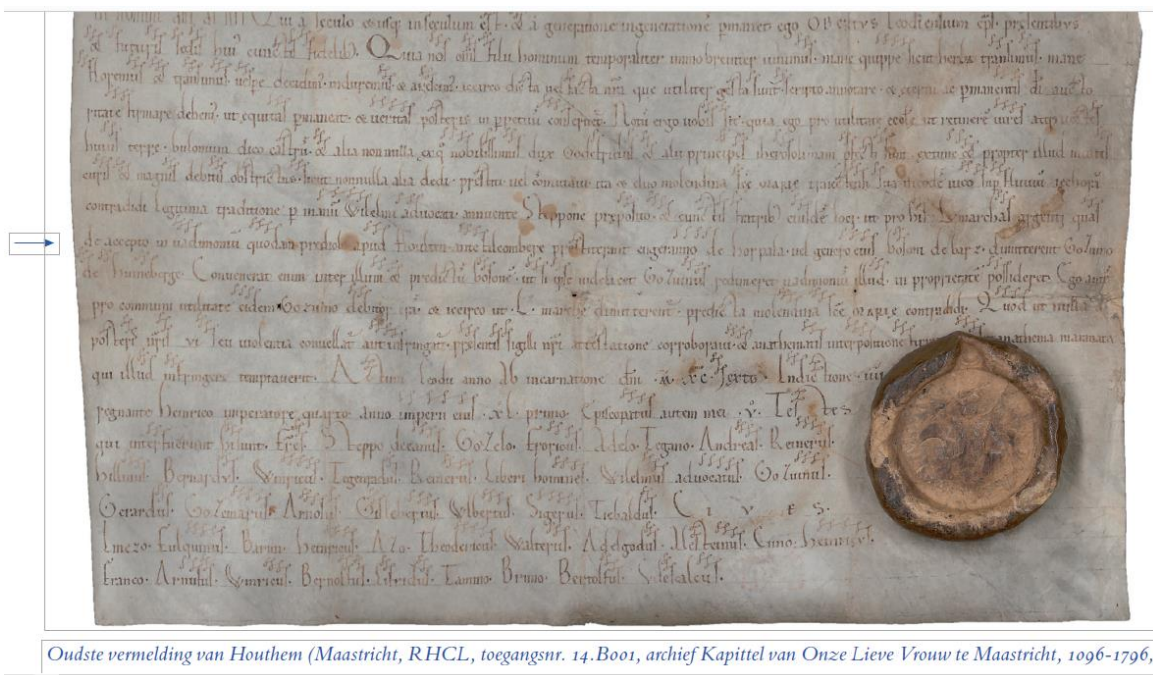
Ik heb aan de Rijksuniversiteit Gent middeleeuwse geschiedenis gestudeerd. Na twee jaar moest je je specialiseren. Mijn hoogleraar prof. W. Prevenier was de internationaal gerenommeerde expert voor oorkondeleer en paleografie. Ik heb toen bij hem voor mijn thesis een middeleeuws onderwerp gekozen, de oorkonden van de abdij van Affligem. Mijn ouders, ik woonde toen nog thuis, woonden op fietsafstand van deze abdij waar deze oorkonden lagen. Ik kon daar elke dag naar toe fietsen. Toen ik in het tweede jaar zat van mijn thesis, in april, riep de hoogleraar mij bij hem. Hij gaf aan dat hij in een Commissie in Nederland zat voor het toezicht op de uitgaven van de oorkonden van Noord-Brabant. De bewerker daar ging met pensioen. Het leek hem, op basis van wat hij van mij gezien had, de ideale gelegenheid om mijn expertise daar in te zetten. Ik heb daarop naar die functie gesolliciteerd en ben aangenomen. Ik had daarvoor nooit gedacht dat ik met paleografie of met Latijn of met oorkonden zou kunnen werken. Ik dacht dat ik zou gaan lesgeven of dat ik aan de universiteit zou gaan werken of iets dergelijks. Dus die mogelijkheid in Den Bosch kwam voor mij totaal onverwacht. Ik ben vervolgens nooit meer bij mijn werkgever weggegaan. Zo is het gegaan, heel apart eigenlijk...

Je gebruikt de begrippen oorkondeleer en paleografie. Wat is dat, die oorkondeleer?

Diplomatiek is een ander woord voor oorkondeleer. Diploma betekent oorkonde. Je leert in de oorkondeleer oorkonden uitgeven. Een oorkonde is een bewijs in rechte, dus een juridisch stuk. Mensen willen rechtstitels hebben, ook wanneer ze die nooit hebben gehad. In de loop van de 12^e eeuw komt de verschriftelijking op gang. Zeker bij kloosters is er dan de behoefte om hun bezittingen te staven met schriftelijke stukken. Soms laten ze stukken maken, bijvoorbeeld door pausen of bisschoppen, om bepaalde zaken te bevestigen. Dit kunnen echte stukken zijn. Soms wordt er echter op basis van een herinnering een nieuw stuk gefabriceerd, waarbij het schrift uit een eerdere periode wordt nagebootst en dan ontstaat er een vervalsing. De oorkondeleer is er ook op gericht om te bepalen of een stuk echt of vals is. Als je goed bent ingevoerd en je weet in welke periode welk schrift en welke soorten formuleringen gebruikt werden, dan kun je aan een stuk zien of het klopt of niet.

Wat je ook altijd moet onderzoeken bij de oorkonden zijn de dateringen. Veel oorkonden zijn gedateerd op basis van de kerkelijke kalender of op basis van een regerings- of pausjaar: *het zoveelste jaar van koning die en die*. Dan moet je gaan rekenen op basis van het jaar van kroning van die koning. Het grote probleem bij oorkonden is dat elke geografische of kerkelijke eenheid een andere jaarstijl heeft. Het jaar begon in de Middeleeuwen namelijk niet op 1 januari. Zeer algemeen kan men stellen dat tot ten minste het einde van de twaalfde eeuw het jaar veranderde op Kerstmis (25 december). Maar sinds de 13^e eeuw wordt de kerststijl langzaam verdrongen door de paasstijl. Maar Pasen valt, anders dan Kerstmis, niet altijd op de dezelfde dag. Als er staat: *de derde dag na Pasen*, dan moet je weten op welke dag Pasen viel in dat jaar om de datum te kunnen bepalen.

¹ Het interview werd in juli 1022 door Maurice Essers gehouden bij Geertrui Van Synghel thuis in Esch bij Den Bosch. Een uitgebreide versie van het interview vindt u op de website van Vrienden van St. Gerlach.

Boven: voorbeeld van een oorkonde met een opgedrukt zegel

Over welke tijdsperiode hebben we het bij de oorkonden van St. Gerlach?

Van 1202 tot 1300 in principe. Het oorkondenboek Limburg loopt tot 1300. Bij St. Gerlach is de laatste oorkonde van 1293. Het gaat om een relatief korte periode van bijna 100 jaar. 1202 is de eerste oorkonde waarin het klooster van St. Gerlach genoemd wordt. Over de periode tot 1300 hebben we voor St. Gerlach 40 oorkonden gevonden. We begonnen bij de collectie St. Gerlach met 29 oorkonden, maar uiteindelijk werden het 40 oorkonden. In het boek komen 11 oorkonden van St. Gerlach voor waarvan de teksten nog niet bekend zijn. Bijna al die 11 nieuwe stukken zijn van lokale personen. Als je kijkt naar de oorkonden die in de collectie St. Gerlach zitten, dan zijn het vaak oorkonden van adellijke heren, zoals de heren van Valkenburg, of van pausen, bisschoppen of aartsdiakens die bezittingen bevestigen of zich uitspreken over benoemingen. Eenvoudige mensen behoren niet tot de schenkers.

Waar bevinden zich nu de oorkonden van St. Gerlach?

De originele oorkonden zijn te vinden in het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) in Maastricht (op 1 na) in de collectie 'archief klooster Sint-Gerlach te Houthem'. Verder is er een 18^e-eeuws handschrift (cartularium) waarin de abdij belangrijke rechtstitels (over)geschreven hebben. Veel originele oorkonden zijn in de loop der tijd verloren gegaan, maar daarvan bevinden vele teksten zich nog in een cartularium. Die 11 nieuwe stukken die we nu voor St. Gerlach hebben, die staan bijna allemaal in dit 18^e-eeuwse register van St. Gerlach. Dat zijn dus oorkonden uit de 13^e eeuw waarvan het origineel op perkament verdwenen is en waarvan de tekst enkel nog in het cartularium staat.

In de loop van de Middeleeuwen hebben kloosters vaak meerdere cartularia aangelegd. Bij St. Gerlach hebben we echter alleen een cartularium uit 1735. Er moeten meer cartularia zijn geweest. Ik heb uiteindelijk een duidelijke aanwijzing gevonden voor het bestaan van een register uit 1506 van het klooster St. Gerlach. Dat register is echter volledig verdwenen. Maar er is meer. Elke oorkonde heeft een voorkant en een achterkant. Op de achterkant staat vaak een aantekening, bijvoorbeeld een nummer of een korte samenvatting van de tekst. In de oorkonden van St. Gerlach staat op de achterkant vaak een hoofdletter A en een kleine letter J zijn. Al in de 14^e eeuw is er zo een bepaalde

classificatie van de oorkonden van St. Gerlach geweest. Er waren toen waarschijnlijk al veel oorkonden, zodat aannemelijk is dat er toen al een ordening aangebracht moest worden. Ik heb geen enkel spoor gevonden van een cartularium uit de 14^e eeuw, maar gezien die aantekeningen kan er een cartularium in de 14^e eeuw zijn geweest in St. Gerlach. Het is een sterke aanwijzing dat dat er geweest is, maar ik kan het niet bewijzen.

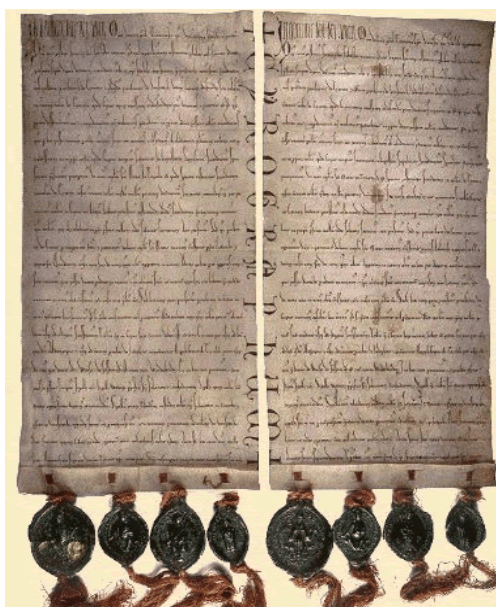
Oorkonde van de schepenen van Maastricht voor het klooster Sint-Gerlach, 28 december 1279, met 4 van de 5 zegels (het derde zegel in het midden ontbreekt).

De oorkonden, daar hangen zegels onder. Wat is de functie van die zegels?

Zegels leveren bewijskracht aan de oorkonde. Ik heb hier een oorkonde met 4 zegels, maar er waren er oorspronkelijk 5. Dit is een oorkonde van de schepenen van Maastricht. Elke schepen heeft zijn eigen zegel en hangt zijn eigen zegel aan de oorkonde. Sommige steden gebruiken 1 schependomszegel, dan heb je maar 1 groot zegel. Dat kan ook.

Waar werden de oorkonden in die tijd bewaard?

Waarschijnlijk werden de oorkonden in een kist of kast met lades bewaard. Meestal stond die in een bepaalde kamer van het klooster, eventueel samen met het cartularium. Er zijn verschillende systemen voor het bewaren. In tijden van oorlog kon je de kist oppakken en in het refugium, het vluchthuis van het klooster in een nabijgelegen stad, in veiligheid brengen. St. Gerlach had zo een refugium in Maastricht.

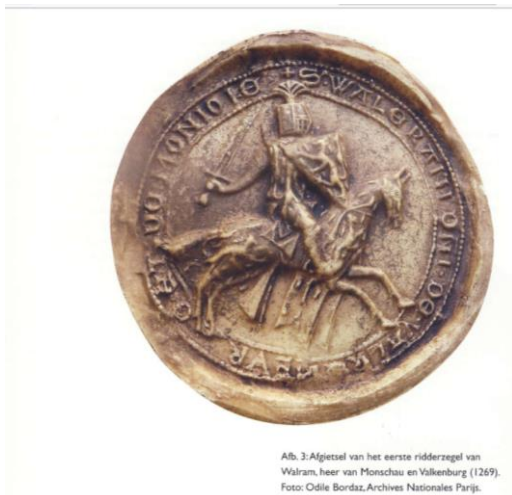

Werden er vanwege dergelijke risico's ook dubbele exemplaren van oorkonden gemaakt?

Nee, dat is geen reden. In principe kan volstaan worden met 1 exemplaar. Maar er kunnen ook meerdere gemaakt worden. En er kan ook een extra waarborg zijn om te garanderen dat het tweede of derde stuk niet zomaar gemaakt is. Dan worden twee dezelfde teksten op een stuk perkament geschreven. Daarna wordt een devies, bijvoorbeeld *In nomine Domini amen*, in het midden geschreven. Dan wordt het perkament doormidden gesneden en krijgt elke partij een helft. Door beide exemplaren later weer tegen elkaar te houden, weet men zeker dat bijvoorbeeld de heren van Valkenburg en het klooster St. Gerlach elk een origineel exemplaar van zo een oorkonde hadden. Een dergelijke chirograaf vormde een bescherming tegen vervalsing. Links: voorbeeld van een chirograaf met het woord 'cyrographum' in het midden van de 2 exemplaren.

Wie beheerde en schreef de oorkonden van St. Gerlach?

Voor de periode van de oorkonden van St. Gerlach weten we niet wie de oorkonden schreef of wie ze beheerde. Bij de Norbertinessen heb je een proost, die in veel oorkonden genoemd wordt. Hij kan het schrijven en beheeren van oorkonden zelf gedaan hebben of laten doen, maar het kunnen ook de nonnen zelf zijn geweest die de oorkonden schreven en beheerden. De persoon die in de Middeleeuwen een schenking doet aan een klooster, is niet noodzakelijk degene die de oorkonde schrijft. Bij kloosters met een sterke schriftelijke traditie werd vaak door de schenker gezegd aan het klooster: *maak een oorkonde, ik ga die daarna lezen en hang er bij akkoord mijn zegel aan*. Dan kun je het schrift van de oorkonde niet lokaliseren bij de persoon die de schenking heeft gedaan, maar mogelijk wel bij het klooster.

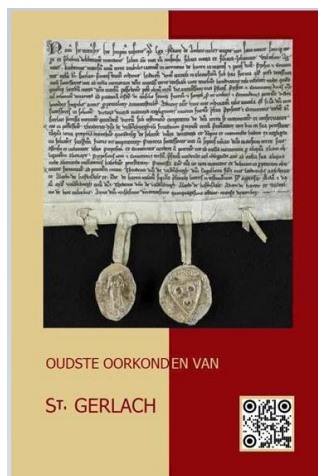

De heren van Valkenburg

Je kunt je afvragen of het klooster van St. Gerlach niet als huisklooster de administratie van de heren van Valkenburg beheerde. Het schrift van de oorkonden van de heren van Valkenburg kan echter niet meteen gelinkt worden aan dat van oorkonden van de proost van St. Gerlach of van oorkonden over particulieren die aan St. Gerlach schenken. Daarvoor zou je al hun oorkonden voor de verschillende kloosters moeten onderzoeken om te bepalen waar de gemeenschappelijke deler zit. Bij een van die kloosters, bij de heren van Valkenburg of bij een derde partij?

Wat is er interessant aan de oorkonden van St. Gerlach voor het grote publiek?

Interessant is hoe zo een klooster als dat van St. Gerlach zich ontwikkeld heeft vanaf de stichting tot 1300. Voor latere tijden is er ook wel literatuur over het klooster beschikbaar. De oorkonden leren ons iets over de manier waarop het goederenbezit is opgebouwd en uit welke milieus de schenkers kwamen. Ook zeggen de oorkonden iets over de rol van de heren van Valkenburg en de lokale heren bij de ontwikkeling van het klooster.

Het plaatje met QR-code dat vanaf september 2022 in het heiligdom bij de receptie zal hangen en dat toegang geeft tot de oudste oorkonden van het klooster te St. Gerlach.

Schenking en zielenheil gaan vaak samen, soms met een instructie op welke dag en bij welke gelegenheid gebeden moet worden. Ik las ook over een traktatie voor het klooster van St. Gerlach. Werden de instructies door de kanunnikessen strikt nagevolgd?

Het gaat in de oorkonden inderdaad onder andere over een traktatie van wijn voor de kanunnikessen. Of er door hen trouw de hand werd gehouden aan de instructies weet ik niet. De kanunnikessen moesten wel blijven bidden, ook nadat iemand overleden was. Daarvoor hadden ze een apart register, een obituarium. Daarin werd de sterfdag van die persoon opgenomen en daarin konden ze zien voor wie ze wanneer moesten bidden. Er zijn belangrijke personen waarvan je de sterfdatum niet weet. Dan kun je die sterfdatum soms achterhalen aan de hand van het obituarium.

Dan de paleografie: de oorkonden zijn niet geschreven in onze huidige taal en in onze huidige letters.

Middeleeuws schrift, iedereen kan dat in principe leren lezen. De een heeft er meer affiniteit mee of kan het gemakkelijker dan de ander. Op de universiteit hebben we alle types van schrift geleerd, van Romeins schrift tot aan het schrift van de 18^e eeuw. Voor de uitgave van een oorkondenboek werk je met originele oorkonden vanaf de 10^e tot de 13^e eeuw. Maar je moet ook latere registers en handschriften kunnen lezen, omdat je alle afschriften moet reconstrueren, eventueel verloren gegane passages reconstrueren en ook afschriften van oude oorkonden kunt vinden die verloren zijn gegaan. Je leest in mijn vak stukken van de paus uit Rome, van bisschoppen uit Kamerijk, Luik of Keulen, van graven, hertogen, steden enz. Je leest zo in de loop er jaren veel verschillende schrifttypes. Als je zolang dit werk doet, bouw je een enorm reservoir aan kennis over schriften op.

Hoe ging dat schrijven van oorkonden in de praktijk in zijn werk?

Je nam eerst een stuk geprepareerd perkament. Daarop konden schrijfgeregels worden aangebracht. Bij oorkonden kun je soms zelfs aan de zijkanten de prikgaatjes zien waarmee de lijnen getrokken zijn. Maar niet alle oorkonden hebben lijnen. Zonder lijnen gaat het schrift wat meer op en neer dansen. Dat zie je bijvoorbeeld in de collectie van St. Gerlach bij een oorkonde van de officiaal van Luik, zeg maar de rechter van de bisschop van Luik. In Luik waren er veel rechtszaken. Dan krijg je vanwege de hoge productie een cursief schrift met veel afkortingen. Dat is veel moeilijker leesbaar.

De taal die in de oorkonden wordt gebruikt is middeleeuws latijn. Zijn er ook oorkonden van St. Gerlach in de volkstaal?

Nee, die hebben we niet aangetroffen. Het is wel zo dat er in de 13^e eeuw al oorkonden in de volkstaal zijn, maar pas heel laat. In het pakket van St. Gerlach komt geen Middelnederlandse oorkonde voor. Dat werd wel gedacht door Franquinet, maar ik heb daarnaar gekeken omdat ik dat verdacht vond. Toen ik de betreffende oorkonde uit het archief in Maastricht onderzocht, bleek het een stuk te zijn in 14^e-eeuws schrift. Het was dus geen originele oorkonde in de volkstaal, maar een vertaling uit de 14^e eeuw op perkament van een oudere oorkonde in het Latijn. Dat heb ik in het oorkondenboek toegelicht. Als je een Nederlandstalige Limburgse oorkonde tegenkomt uit 1250 of van daarvoor, dan weet je eigenlijk al dat er iets niet klopt.

Waarom werden de oorkonden niet in de volkstaal geschreven? Dan konden toch meer mensen de oorkonde lezen?

In Europese context geldt dat oorkonden tot ongeveer 1100 uitgevaardigd zijn in het Latijn. In heel West-Europa gaat men (met uitzondering van Engeland) vanaf de 12^e eeuw oorkonden in de volkstaal schrijven. Zolang die stukken niet vertaald waren of in de volkstaal geschreven, waren ze eigenlijk niet toegankelijk voor de gewone man. In Limburg zijn er vanaf het eind van de 13^e eeuw oorkonden in de volkstaal bekend, de oudste is uit 1294. Vanaf het midden van de 13^e eeuw zie je dat de volkstaal langzaam binnensluipt in de teksten. In dit oorkondenboek van St. Gerlach staat bijvoorbeeld een oorkonde uit 1273 van de schepenen van Maastricht, met het Middelnederlandse woord 'bescodden' middenin de Latijnse tekst. Pas in de 14^e eeuw breekt de volkstaal in de oorkonden volop door in Limburg.

St. Gerlach leefde in de 12^e eeuw. In zijn Vita staat dat hij een ridder was uit de omgeving van Maastricht. Hij was geen priester, dus hij heeft misschien nooit gestudeerd. Maar hij heeft gecorrespondeerd met Hildegard van Bingen, althans hij kreeg een brief van haar. Hoe moeten we ons St. Gerlach voorstellen. Was het een woesteling, zoals je zou kunnen afleiden uit de recente reconstructie van zijn schedel, een eenvoudig kluizenaar of was hij een ontwikkeld man die Latijn kon lezen en schrijven? Wat voor een man moet St. Gerlach volgens jou geweest zijn?

Als je ervan uitgaat dat hij kon lezen, dan zou hij aan de kapittelschool in Maastricht een opleiding gehad kunnen hebben en dan kan hij daar Latijn geleerd hebben. Hij zat toch hier in de regio van Maastricht en heeft daar later veel contacten gehad. Ook was hij sterk kerkelijk georiënteerd. Overal waar hij kwam waren er mensen die konden lezen en schrijven in Latijn. Hij had dus toegang tot de milieus waarin hij schrijven en lezen zou kunnen leren. Het beeld van de eenvoudige kluizenaar die maar een paar gebeden kende, is echter ook een mogelijkheid. We hebben eenvoudig geen bewijzen.

Je werkt nu aan het project van het oorkondenboek Limburg. Kun je ons daar iets over vertellen?

Elke provincie in Nederland heeft al een territoriaal oorkondenboek, behalve Limburg. Er is een oorkondenboek voor Groningen en Drenthe. Ook de regio Utrecht, Holland en Zeeland is afgedekt. Gelderland, waar ook Roermond in zit, is al flink op weg en in Noord-Brabant zitten we op ongeveer 80%. Alleen in Limburg was er tot voor kort geen initiatief of project. Maar toen kreeg ik het verzoek vanuit de Universiteit Utrecht om een studente op te leiden in de oorkondeleer, die er een masterscriptie over zou schrijven. Ik dacht: dit is een mogelijkheid om alvast iets te doen aan een oorkondenboek voor Limburg. Maar wat is het klooster met het kleinste fonds dat nog te doen is voor een masterscriptie? Dat was de collectie van het klooster van St. Gerlach! Toen zei het RHCL dat zij de oorkonden wilde gaan digitaliseren. Het oorkondenboek van St. Gerlach werd zo, dankzij het hun inspanning, een gezamenlijk project van het Huygens Instituut en het archief. Daarnaast zijn er twee vrijwilligers die de vertalingen maken: Jan Hartmann en Theo Ebben. Die mensen hebben een grote bagage en doen dat vrijwillig. Dat is heel bijzonder.

Wat maakt dit oorkondenboek voor een verschil voor het algemene publiek? Kan ik die oorkonden niet al zelf opvragen en gaan bekijken bij het RHCL?

Je kan die oorkonden inderdaad altijd zelf opvragen, maar ik ben bang dat je die dan niet zult kunnen lezen en interpreteren. Een van de bijzonderheden is dat er in de Middeleeuwen geen interpunctie gebruikt wordt. Het is een lange aaneenschakeling van teksten, die je in de oorkonden zult aantreffen. Ik maak de transcriptie, bepaal de zinsconstructie en bewerk de onderdelen van de oorkonde. Als je in de tekst van een oorkonde op bepaalde plaatsen een komma zet, dan krijgt de zin een bepaalde betekenis. Zet je die komma op een andere plek, dan krijgt de tekst een andere betekenis.

Wil je tot slot nog iets aan de Vrienden van St. Gerlach meegeven?

Ik wil graag mijn dank uitspreken aan het bestuur van de Stichting Limburgse Oorkonden, dat zo eendrachtig en onder de bezielende leiding van Ad Veenhof het project van de Limburgse oorkonden heeft opgepakt, en ook aan Kim Verseijden van Rocket Factory in Maastricht. Hij zal zorgen voor de publiekswaarsite, waarop alle oorkonden mooi gefotografeerd in kleur afgebeeld zullen worden en met toelichtingen in 4 talen voor het grote publiek. Ook de mensen van de studiezaal van het RHCL hebben mij altijd veel ondersteuning verleend om stukken te verzamelen. Er zijn heel veel mensen bij dit project betrokken om het te laten slagen. Dat vind ik belangrijk om te noemen.

De Camino Mosana²

De weg vanuit Aken naar Santiago de Compostella werd in de Middeleeuwen ook wel de Nedere Strasse genoemd omdat de wegen naar Santiago vanuit Noord-Duitsland, Denemarken en Polen in Aken samenkomen en dit de onderste straat is vanuit Duitsland naar Santiago (de bovenste straat ligt meer zuidelijk, richting Zwitserland). De pelgrims konden dan de rijke schatkamers met relieken in Aken, Kornelimünster, Maastricht en Luik bezoeken. Hun einddoel was weliswaar Santiago de Compostella, maar onderweg wilden zij zoveel mogelijk andere heiligdommen bezoeken. Pelgrims konden vanuit Aken rechtstreeks naar Luik reizen, maar vaak wilden zij ook de heiligdommen in Maastricht bezoeken en dan konden zij onderweg bij de oversteekplaatsen over Worms en Geul de kloosters van Rolduc en St. Gerlach bezoeken.

² Deel 2 in een driedelige serie in deze nieuwsbrief naar aanleiding van de tentoonstelling Buen Camino!, die tot 7 september in het heiligdom van St. Gerlach in Houthem loopt. Deel 3 zal gaan over de wonderen van Gerlach en Santiago.

De Camino Mosana

De Camino, de bedevaart naar Santiago de Compostella, krijgt in de 12^e eeuw vleugels na het verschijnen van de zogenaamde Codex Calixtinus (rond 1140). Door de abdij in het Franse Cluny wordt gestimuleerd om kerken langs de Camino te bouwen. Zo ontstaan Cisterciënzer kloosters en kerken in een Romaanse architectuurstijl langs de Camino. Via het heuvelland in de driehoek Aken-Maastricht-Luik trekken dan al vele jaren pelgrims naar Santiago. Omdat Aken een verzamelpunt is van grote groepen pelgrims, is het noodzakelijk om langs de route van Aken naar Luik de pelgrims her en der op te vangen. Mogelijk heeft St. Gerlach zelf al pelgrims naar Santiago in zijn heiligdom in Houthem ontmoet en verzorgd. Dat is in elk geval wel zo geweest vanaf de stichting van het klooster in St. Gerlach in 1202. Aan de kloosters in Rolduc en Houthem werd mede ten behoeve van deze pelgrims een hospitaal verbonden, zodat er de gastvrijheid, die St. Gerlach al kenmerkte, geboden kon worden.

Santiago

De Codex Calixtinus bestaat uit meerdere boeken. Het Liber Sancti Iacobi bezingt de eer en glorie van de apostel Jacobus de Meerdere (Santiago) als machtige bovennatuurlijke helper en bemiddelaar. De teksten zijn bedoeld om de pelgrimage naar het graf van de heilige in Santiago te bevorderen. Ze bevatten veel (praktische) informatie en adviezen voor de middeleeuwse pelgrims op weg naar Santiago.

Santiago

apostel en patroonheilige van Spanje

Santiago bracht als apostel het geloof naar Spanje.

Links: Christus zendt de apostel Santiago naar Spanje om er het evangelie te prediken.

Miniatuur, 16e eeuw. Musée Condé, Chantilly

Aken

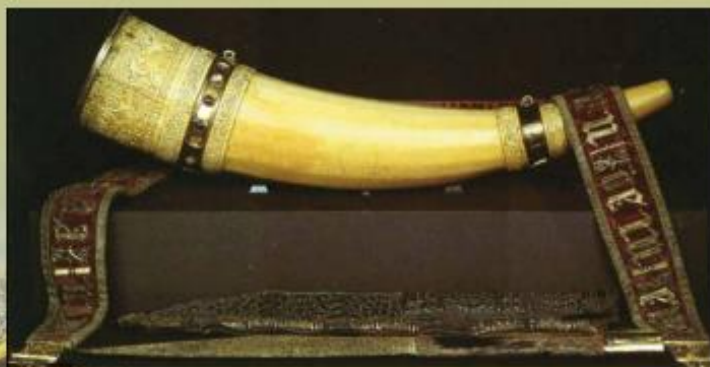
Onze Camino begint in Aken. Aken is in de 12e eeuw de stad waar de Duitse koningen gekroond worden. Deze traditie die is begonnen in de tijd van Karel de Grote zorgt ervoor dat Aken en Maastricht dan een relatief belangrijke rol spelen in het H. Roomse Rijk, ook al liggen ze, sinds de splitsing van Karels rijk in Frankrijk en het H. Roomse Rijk, aan de rand van dat rijk. De reputatie van Karel de Grote is in de 12^e eeuw nog zo groot dat in de Codex Calixtinus een verband wordt gelegd tussen Karel de Grote en de Camino. Zo is er de droom van Karel de Grote waarin Santiago hem opdraagt om de melkweg te volgen om zo het graf van Santiago te ontdekken en ook is er de Roelantslegende over de terugtrekking van het leger van Karel de Grote over de Pyreneeën en de in Aken bewaarde hoorn Olifant waarmee Roelant op de valreep het leger voor een hinderlaag weet te waarschuwen.

Aken

De slag bij Roncesvalles en de Roelantslegende

Boek vier van de Codex Calixtinus (Historia Caroli Magni et Rotholandi) vertelt het verhaal van Karel de Grote en ridder Roelant. Karel de Grote, zijn droom volgend, weet met een leger de Pyreneeën over te steken en Zaragoza te veroveren, de stad aan de Ebro waar enkele eeuwen eerder Maria na haar dood op een pilaar aan Santiago is verschenen. Tijdens de terugtocht over de Pyreneeën wordt bij Roncesvalles de achterhoede van het Frankische leger door Basken in de val gelokt en aangevallen. Ridder Roelant, een van de Akense hofridders, gaat de strijd met de belagers aan, maar raakt dodelijk verwond. Door drie maal op zijn hoorn "Olifant" te blazen weet hij kort voordat hij sterft Karel de Grote en de hoofdmacht van het Frankische leger te waarschuwen. Onder: de hoorn Olifant van Roelant (Aken, schatkamer van de Dom).

Aken

Volgend jaar hopen we met de Vrienden van St. Gerlach de Heiligdomsvaart in Aken te kunnen bezoeken, de bedevaart naar Aken die teruggaat op de reliekenverzameling van Karel de Grote.

iiBUEN CAMINO

De relieken van Karel de Grote

Karel de Grote legt een grote reliekenverzameling aan op basis van geschenken die hij krijgt uit het Midden Oosten. De relieken vormen de basis van de zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart, die in 2023 weer in Aken zal plaatsvinden. In het overlijdensjaar van St. Gerlach (1165), wordt Karel de Grote door een tegenpaus op aandringen van keizer Frederik Barbarossa en Reinald van Dassel heilig verklaard. Alleen in Maastricht en Aken mag Karel de Grote als heilige vereerd worden. Onder: koningskroon van Karel de Grote in Dom van Aken, waar de pelgrims gebukt onderdoor liepen.

Rolduc

In Rolduc leefde de eerste pelgrimsheilige langs onze Camino Mosana, Ailbert van Rolduc. Bij het overlijden van Ailbert, is St. Gerlach pas 2 jaar oud. Net als later St. Gerlach zou doen, vestigt Ailbert zijn kluizenarij langs een drukke handelsroute. Zijn kluizenarij zou uitgroeien tot de abdij van Rolduc. De betekenis van deze abdij voor St. Gerlach komt aan de orde in het voorwoord van deze nieuwsbrief.

Ailbert van Rolduc: pelgrimsheilige langs de Camino

Vanaf Aken leidt de route langs Rolduc, het heiligdom van Ailbert. Ailbert (1060-1122) komt tijdens een pelgrimsreis langs Rolduc (Rode). Op die plek vindt hij zijn bestemming. Samen met zijn broers Thyemo en Walgerus sticht hij er in 1104 een kleine kapel op de plaats waar nu de abdij Rolduc gevestigd is. De grond hiervoor wordt hem door graaf Van Saffenberg ter beschikking gesteld. Er wordt een stenen kerk gebouwd, waarvan de crypte al in 1108 kan worden ingezegend. Ailbert leeft er als kluizenaar in armoede. Hij ontvangt de pelgrims die beneden in het dal in Hertogenrade de Worms oversteken en die over de drukke handelsroute verder westwaarts richting Vlaanderen of Parijs reizen.

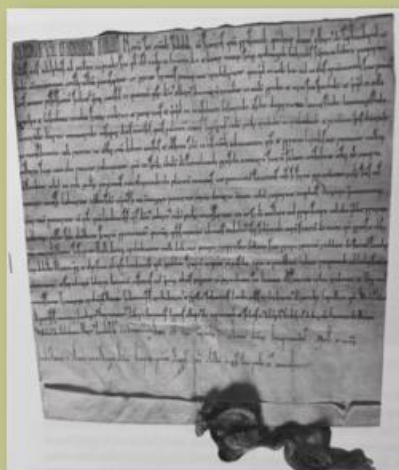

ROLDUC

De leefwijze van Ailbert in Rolduc lijkt op die van St. Gerlach in Houthem. Ook is er een overeenkomst met de Spaanse Camino heiligen. Net als de Camino heiligen Santo Domingo de Calzada en San Juan de Ortega is Ailbert een bouwer. Hij bouwt een kerkje, maar bijvoorbeeld ook de Baalsberger molen aan de Worms bij Eijgelshoven, die eeuwenlang tot het bezit van de abdij zou behoren.

Gastheer, architect en bouwer aan de Worms

De graaf wijst aan Ailbert een plek toe tussen de Worms en de weg naar Kerkrade. Veel mensen uit de omgeving bezoeken Ailbert en zijn metgezellen. Ze geven aan hen wat nodig is om te leven en nemen de vermaningen van Ailbert tot hun heil ter harte. Omdat Ailbert in zijn geboorteland al zijn bezittingen onder armen had verdeeld, heeft hij geld noch goed. Hij moet alle werk met eigen handen doen. Hij biedt gastvrijheid en leeft als een kluizenaar van werk en gebed. Behalve een kerkje bouwt Ailbert een molen op de oever van het riviertje. In 1122 bevestigt paus Calixtus II dat de rechtsmacht bij de kloostergemeenschap ligt en niet bij de bisschop van Luik, in wiens bisdom Rolduc gelegen is.

Links: Ailbert met plan voor de crypte van Rolduc.

Houthem St. Gerlach

St. Gerlach is bekend als kluizenaar, maar niet . Dan als Camino heilige. Dat neemt niet weg dat zijn kluizenarij langs de Camino lag en dat pelgrims op weg naar Santiago ongetwijfeld met hem gesproken hebben. Misschien heeft hij zich zelfs ten behoeve van deze pelgrims over de brug over de Geul bij Geulhem ontfermd. Dan was hij, net als de in de vorige nieuwsbrief beschreven Santo Domingo de Calzada en San Juan de Ortega, een bruggenbouwer voor de Camino. We weten het niet. Uit de Vita van St. Gerlach weten we wel dat er in de 13^e eeuw wonderen door Santiago en St. Gerlach samen zijn verricht. Over die wonderen zal in een volgende nieuwsbrief het afsluitende derde deel van de presentaties over de Camino gaan.

Gerlach van Houthem ridder, pelgrim en kluizenaar

De route leidt via Rolduc naar Houthem, het heiligdom van St. Gerlach. Het levensverhaal van Gerlach (1120-1165), kluizenaar en pelgrimsheilige van Houthem, is beschreven in zijn Vita uit 1227 en kan worden gevolgd op de fresco's van de kloosterkerk in Houthem. Na een ridderlijk leven begint Gerlach een pelgrimage die hem naar Rome en Jeruzalem leidt. Met toestemming van paus Hadrianus IV vestigt Gerlach zich vervolgens als kluizenaar in een holle eik in Houthem. Net als Ailbert, ligt de kluizenarij van Gerlach langs een drukke pelgrims- en handelsweg. Daar doet hij in armoede boete, geeft hij een voorbeeld van christelijk leven en is hij gastvrij voor omwonenden en pelgrims die hem bezoeken.

Rolduc

We zijn vanuit de Vrienden van St. Gerlach deze zomer druk bezig met aanvragen van financiële steun voor de bouw van een kleine kluizenarij in St. Gerlach, zodat daar niet alleen pelgrims op weg naar Santiago even tot rust kunnen komen, maar ook mensen die door een kort verblijf in deze kluizenarij kennis willen maken met de leefwijze van St. Gerlach.

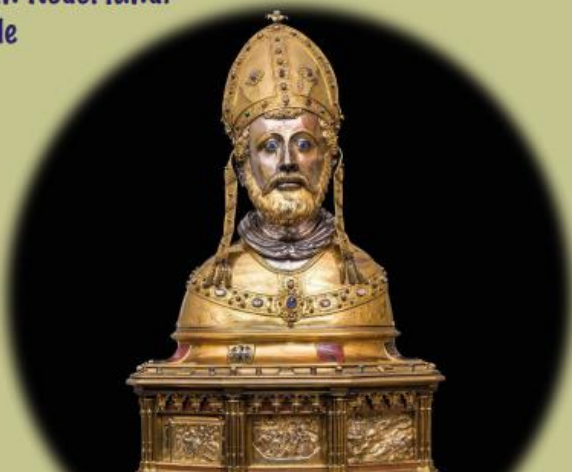
Maastricht

De beide hiervoor genoemde Spaanse Camino heiligen uit de tijd van St. Gerlach vereerden de lokale heilige San Millan als grote voorbeeld. Voor St. Gerlach vervulde St. Servaas die rol. Elk jaar lopen we eind augustus als Vrienden van St. Gerlach met de door de parochie te Houthem georganiseerde bedevaart mee van Houthem, het graf van St. Gerlach, naar de Servaasbasiliek in Maastricht, waar zich het graf van St. Servaas bevindt.

¡¡BUEN CAMINO!

SERVAAS, BISSCHOP VAN TONGEREN-MAASTRICHT

De heilige die aan St. Gerlach op zijn stervensuur in een visioen verschijnt en wiens graf Gerlach bij leven vrijwel dagelijks bezoekt is St. Servaas, de patroonheilige van Maastricht. De oudste vita van St. Servaas is uit de 8e eeuw. Zijn meest bekende levensbeschrijving is die van Hendric van Veldeke (1170-1180). Het is het begin van de Nederlandse literatuur. Servaas is degene die de bisschopszetel van Tongeren in de 4e eeuw naar Maastricht bracht, hetgeen weer het begin is van de kerkelijke organisatie in Nederland. Zijn graf bevindt zich in de crypte van de Servaasbasiliek.

Maastricht

De belangrijkste politieke en religieuze discussie tijdens het leven van St. Gerlach betrof de investituurstrijd. In het Maasland kozen velen, waaronder het kapittel van St. Servaas, daarin de zijde van de Duitse keizer. De keizers, waaronder in de tijd van St. Gerlach Frederik Barbarossa, hadden een bijzondere band met St. Servaas en met het Maasland, waar Karel de Grote vandaan kwam en waar eeuwenlang in Aken de Duitse keizers werden gekroond. De keuze van het kapittel van St. Servaas in deze strijd voor de Duitse keizer komt in de architectuur en objecten van de Servaasbasiliek, die door St. Gerlach vrijwel dagelijks werd bezocht, tot uitdrukking.

De Noodkist van St. Servaas

De relikwies van St. Servaas zijn opgebaard in de Noodkist, een meesterwerk van de 12e-eeuwse Maaslandse edelsmeedkunst. De kist wordt op het hoogaltaar van de Servaasbasiliek op een verhoging geplaatst zodat ze voor pelgrims goed zichtbaar is. Ze is onderdeel van een opstelling met twee panelen met afbeeldingen van de rijksbisschoppen (en proosten van het kapittel van St. Servaas) Reinald van Vassel en Christiaan van Buch, die het leger van Barbarossa in 1167 in Tusculum tegen de paus aanvoeren. Mogelijk zijn zij ook opdrachtgevers van de Noodkist. De strijd tussen paus en keizer over de sleutelmacht tot de hemel wordt als onderdeel van het einde der tijden gezien. Door het keizerrijk te herstellen brengen Barbarossa e.s. het einde der tijden nabij. Dit komt tot uitdrukking op de Noodkist. Aan het ene uiteinde van de kist is St. Servaas te zien als priester der hemelse en aardse liturgie, en aan het andere uiteinde Christus, de poort naar het hemelse Jeruzalem.

Vise

De Camino Mosana voert de pelgrim vanuit Maastricht stroomafwaarts naar het Waalse stadje Vise (dat in het Nederlands Wezet heet). Daar is in de kapittelkerk een volgende pelgrimsheilige begraven, St. Hadelin. Zijn reliekschrijn en een buste kunnen in deze kerk bezichtigd worden. Vise bevindt zich ongeveer halverwege Maastricht en Luik.

Luik

Luik was in de 12e eeuw de zetel van het bisdom waarin zowel Aken, Rolduc, St. Gerlach als Vise lagen. Het werd na de zetelverplaatsing onder St. Hubertus, de opvolger van het bisdom Maastricht, waarvan St. Servaas de eerste bisschop was. Zowel Rolduc als St. Gerlach genoten de bescherming van de bisschop van Luik, die zo de zelfstandigheid van deze kloosters waarborgde. Luik kende in de Middeleeuwen zeven kapittelkerken en vele abdijen en kloosters.

Luik

Ook in de abdij van St. Jacques is er een band met het Land van Valkenburg. In de abdij is Guda van Valkenburg begraven, die er als kluizenares geleefd heeft. Zij staat aan de basis van het huis van de heren van Valkenburg, die op hun beurt weer aan de basis staan van het klooster St. Gerlach in Houthem, zoals blijkt uit de binnenkort te publiceren Middeleeuwse oorkonden van St. Gerlach. Bijzonder is ook dat vanuit de abdij van St. Jacques in 1056 de eerste pelgrimstocht ten noorden van de Alpen en Pyreneeën naar Santiago de Compostella vertrok. Een bezoek aan deze abdij mag dan ook niet ontbreken bij een Camino vanuit het heuvelland.

De abdij van St. Jacques

Vanuit de abdij van St. Jacques vetrekken in het jaar 1056 de eerste pelgrims ten noorden van de Pyreneeën naar Santiago de Compostella. Robert, een monnik van de abdij, heeft de leiding over deze bijzondere expeditie. De pelgrims brengen bij terugkeer in Luik relikven van Santiago mee. Deze relikven (rechts) en een middeleeuws beeld van Santiago (midden) zijn nog in de St. Jacques te zien. In 1114 is er een tegenbezoek in de St. Jacques van een kanunnik uit Compostella om de relatie tussen beide steden te bestendigen. Hij brengt bij zijn bezoek nieuwe relikven van Santiago mee. Bij het verlaten van de St. Jacques treft de moderne pelgrim tussen de kinderkopjes de Jacobsschelp aan (links), die hem/haar, net als die eerste Jacobspelgrims rond Robert bijna 1.000 jaar geleden, de weg zuidwaarts naar Santiago wijst.

Luik

Het vervolg van deze Camino kon u in de vorige Nieuwsbrief lezen in een verslag van het traject Najera – Burgos in Noord-Spanje. De verslagen zijn gemaakt aan de hand van enkele panelen die onderdeel zijn van de tentoonstelling Buen Camino! Daarin kunt u ook lezen over de wonderen van Santiago, waarover tevens meer in een volgende nieuwsbrief van de Vrienden van St. Gerlach.

Van Luik naar Najera

Voor een moderne Camino volstaat het om 100 km te lopen. Voor onze kleine Camino 2022, nemen we dan ook gemakshalve in Luik, de stad van St. Lambertus, de TGV via Brussel en Parijs naar Bordeaux. Vanaf Bordeaux leidt de route naar Pied-de-Ports, het punt waar de meeste Camino's vanuit Frankrijk samenkomen voor de oversteek van de Pyreneeën bij de pas van Roncesvalles. Na een afdaling en enkele dagetappes via Pamplona en Logrono, bereikt de pelgrim de oude koningsstad Najera, waar het tweede, Spaanse, deel van onze Camino langs oude graven van koningen, keizers, heiligen en kluizenaren begint.

Links: afscheid van Lambertus, buste uit de 16e eeuw, schatkamer St. Paul, Luik.
Rechts: wachtend op de TGV naar Parijs in het station van Luik.

Tot slot: hoe maak ik mijn kroetwusj?

De kroetwusj wordt in de stallen opgehangen om de Schepper te danken en om door voorspraak van Maria bescherming af te dwingen tegen onweer en bliksem. De kroetwusj kan echter ook in een vaas een huiskamer sieren. Dit veldboeket bestaat uit zeven (zeven is een heilig getal!) planten/kruiden, die rond deze tijd in de natuur van het heuvelland bloeien en geplukt kunnen worden:

2 broodgranen (tarwe, rogge of ander graansoort);

2 geneeskundige kruiden (kamille, duizendblad, stalkaars, helmkruid of boerenwormkruid);

2 onheilswerende kruiden (alsem, leverkruid, koninginnekruid, bijvoet of wilde marjolein);

1 boomvrucht, takje van walnoot, appelboom of pruimenboom.

Het geheel kan worden aangevuld met veldbloemen als margrietten of klaprozen. Om de bos kan een lint worden gedraaid van zeven el waarmee ziek of barend vee wordt geholpen.